

Dějiny
národu českého
u Sícháh a u Moravě

ze původních pramenů
vypravuje

František Palacký,
stavovský historikograf království českého r. 2.

Díla I částka 1.

Petr Čornej

125.

Historici,
historiografie
a dějepis

Předmluva.

Wydávaje první tuto částku díla již od dávna i chystaného
i očekávaného, nemohu opominouti, abych neodvěděl se o něm veřejně
aspoň několika slovy.

Ode mládež neznal jen tužby učelji ani výjei pro vědecký
život svůj, nežli abych povolal milovanému národu světu věrným
obrazem minulosti jeho, ve kterémžto by jáce u zrcadle poznal sebe
sám a opamatoval se u toho, čeho mu potřeby jest, ~~anab, anemoti~~
~~jemu sfdem neodolatelným, ualyrauti prudenem wíka konečím, ubyh~~
~~aspoň pomohl posífaniti věrnost o něm paměti.~~ ~~W obzjeu oblidu~~
~~proboh k ně~~ ^{i duchem}
mělo, ~~dílo mé~~ ^{bylo} sepsáno byti jazykem národním; a snadbyh ovšem nikdy
byl nestal se dějepisem vůbec, dybyh byl kned od prvospočátku neo,
bětował se cele ke službě literatury české. Bohužel! ještě přitla

Historici, historiografie a dějepis

Studie, črty, eseje

Petr Čornej

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Praha 2016

Překlad Summary Ian Stone

Redakce Kamila Veselá

Jazyková korektura Libuše Komárková

Rejstřík Františka Jirousová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Na obálce rukopis Dějin národu českého

v Čechách a v Moravě Františka Palackého (ČTK)

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2016

Text © Petr Čornej, 2016

Cover photo © ČTK, 2016

ISBN 978-80-246-3276-6

ISBN 978-80-246-3309-1 (pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2016

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Předmluva: Tíha slibu	7
I. Místo úvodu	11
Věčný problém: Jak psát dějiny?	13
II. České obrození	31
Ke genezi Palackého pojetí husitství	33
Když František potkal Hynka	48
Václav Vladivoj Tomek, Jan Žižka a husitská epocha	76
III. Muzejčící, Gollova škola a T. G. Masaryk	91
Vlastenecký kosmopolita Jaroslav Goll	93
Zikmund Winter a Gollova škola	120
Kořeny sporu o smysl české minulosti	140
„Tábor je náš program...“ (Masarykova návštěva v Táboře 25. března 1920)	173
IV. Zapomenutý Zdeněk Nejedlý	203
Zdeňka Nejedlého léta učňovská a vandrovní	205
Počátky vědecké práce Zdeňka Nejedlého a její teoretická východiska	247
Hudební klub v Praze (1911–1927)	266
Křesťanův Nejedlý (s malým doplněním)	320
V. Mezi marxismem a postmodernou	333
Rozporuplný život a působení Josefa Macka (Na okraj knihy Bohumila Jirouška)	335
Směřování Josefa Macka k historické sémantice	354

Mackův Jagellonský věk v kontextu moderní historiografie	370
Husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989	381
Spojité nádoby	411
Vpřed i v kruhu? (Proměny české historiografie po roce 1989)	422
White nezměnil dějiny, ale pohled na ně	440
Bibliografická poznámka	465
Seznam zkratk	467
Summary	468
Jmenný rejstřík	474

PŘEDMLUVA: Tíha slibu

I ústně dané sliby je třeba plnit. Porušení této zásady se ve starověku i středověku pokládalo za věrolomnost a zradu. Přibližně před deseti lety jsem slíbil svým absolventům Kateřině Piorecké (tehdy ještě Bláhové), Václavě Kofránkové a Milanu Ducháčkovi, nyní již etablovaným badatelům, že vyhovím jejich naléhání a ve dvou knižních svazcích vydám studie, jež si udržely poznávací či alespoň dokumentární hodnotu. První publikaci, shrnující husitologická pojednání, vydalo v předvečer mých šedesátin na počátku jara 2011 Nakladatelství Lidové noviny pod názvem *Světla a stíny husitství*. Velkou péčí tehdy přípravě publikace věnovali Robert Novotný spolu s Václavou Kofránkovou a Milanem Ducháčkem. Uplynulo téměř pět let, než jsem sestavil druhý svazek. Zpoždění nastalo dílem kvůli stupňujícímu se pracovnímu zatížení a dílem je způsobil běžný životní kolotoč (úmrť a nemoci v rodině, operace). A také jsem tentokrát zůstal na knihu sám, byť ne docela. Neobyčejně obětavě mi s její přípravou pomohla Kamila Veselá, redaktorka Nakladatelství Karolinum a rovněž moje někdejší studentka. Hlavní příčina zpoždění však tkvěla v mých rozpacích.

Každý autor bývá nejistý, předkládá-li svou práci veřejnosti, v případě bilančního ohlédnutí se jeho vnitřní pochybnosti ještě stupňují. Výběr z husitologických studií byl každopádně snazší. Napsal jsem jich mnoho, takže bylo kam sáhnout. Na poli dějin historiografie jsem srovnatelně plodný nebyl. Při revizi svých výkonů jsem překvapeně zjistil, že podstata mé činnosti ve sféře dějin dějepisectví spočívala ve vysokoškolské výuce (historii oboru jsem přednášel nepřetržitě jedenáct let na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy) a v soustavné recenzní i lektorské aktivitě, nikoliv v původním výzkumu. Navíc jsem několik statí z dějin historiografie, pokud se týkaly husitství, začlenil do předchozího výboru. Nezbyvalo mi proto nic jiného, než do této publikace

zařadit především studie zabývající se dějepisectvím 19. a 20. století. Tím se kniha, nikoliv snad ke škodě věci, tematicky zúžila.

Vybrané texty rámuji dvě teoreticky pojaté stati, jimiž jsem v posledním desetiletí kriticky reagoval na postmoderní přístup k dějinám. Netajím se odmítavým vztahem k postmoderním tezím, zvláště k názoru, že dějiny vlastně neexistují a jsou pouhým intelektuálním konstruktem. Postmoderní útok na dějiny vnímám jako součást snah postupující globalizace změnit nejen kulturní zakotvení člověka, nýbrž také jeho identitu i hodnotový svět. Představy některých filozofů i sociálních inženýrů, že dějiny činí lidi nešťastnými, a proto je nutné toto břímě zlikvidovat, pokládám za krátkozraké a absurdní. Dějiny prostě vymazat nelze, stejně jako nelze vykořenit historickou zkušenost. Nepopírám ovšem, že postmoderní podněty byly pro historiky v řadě ohledů prospěšné, donutily je například věnovat se hlouběji problematice jazyka i vyrovnat se s noetickou skepsí. Pravdivostní funkci historiografie ovšem nenarušily. K opětovnému otištění úvodní i závěrečné studie mě povzbudil zájem profesora Lubomíra Doležela, který postmoderní chápání dějin rovněž odmítá.

Pro zařazení zbývajících pojednání jsem se rozhodoval na základě tří kritérií. Prvním byl jejich materiálový přínos (studie o T. G. Masarykovi a o Zdeňkovi Nejedlém), druhým dosud přetrvávající aktuálnost (eseje o učebnicích i o výuce dějepisu na základních a středních školách) a třetím pak snaha vydat svědectví o vlastním vyrovnávání se s českou historiografií a s českými historiky. Jejich jména se v mé bibliografii opakovaně vrací: František Palacký, Václav Vladivoj Tomek, Jaroslav Goll, Zdeněk Nejedlý a Josef Macek. U posledních dvou se musím alespoň letmo zastavit.

Práce o mladém Zdeňku Nejedlém náleží k mým juveniliím, což lze snadno poznat. Rodily se na okraji inventarizace a katalogizace Nejedlého osobního fondu i jeho bohaté knihovny. Všechny je spojuje snaha postihnout rozporuplnou, leč nepřehlédnutelnou postavu českého vědeckého, kulturního i veřejného života vyváženě, neschematicky a především s cílem určit jeho místo na rozhraní doznávající obrozenecké a nastupující moderní kultury. Kolega Jiří Křestán, autor nejlepší práce o Zdeňkovi Nejedlém, mě přesvědčil, že nové otištění mých příspěvků má snad i po desetiletích smysl. Zatímco Nejedlého

jsem jako hoch vnímal pouze prostřednictvím jeho rozhlasových projevů a doslovů k Jiráskovým románům, Josef Macek mě při osobních setkáních doslova uhranul. K našim rozhovorům došlo ovšem až poté, co jsem prožil trauma nad jeho husitologickými díly, sepsanými v první polovině padesátých let, i chvíle nadšení nad brilantním knižním esejem o Jiřím Poděbradském. U vědomí nadání, píle a zejména neuvěřitelného kulturního rozhledu temperamentního historika jsem si znovu a znovu kladl otázku jeho vědeckého směřování i lidského profilu.

Stati zde prezentované vznikaly v širokém časovém spektru několika desetiletí. Nejstarší jsem napsal v průběhu podzimu 1977 jako šestadvacetiletý elév, nejmladší pak dokončil (již v roli čerstvého důchodce) na jaře 2014. Téměř čtyři decennia jsou dlouhá doba, dostatečně ilustrující proměny mých názorů, přístupu i stylu. Z některých studií dýchá mladická naivita, jiné bych podepsal s klidem ještě dnes. Část z nich se zrodila jako doslovy, předmluvy a eseje, takže v prvním vydání postrádala poznámkový aparát. Ten jsem nyní na základě svých výpisků a dalších podkladů doplnil. Kniha tak získala alespoň formálně jednotný charakter. Uvedené prameny a odborná produkce pochopitelně odpovídají době zrodu jednotlivých statí. Prověřil jsem též všechny odkazy i citáty, což byla práce hraničící se sebetrýzněním. Za povinnost jsem považoval opravu faktografických chyb i drobné stylistické zásahy, přispívající k lepší srozumitelnosti textu.

Sliby je třeba plnit. Odevzdávám tuto práci do tisku s traumatizujícím vědomím, že poznání nikdy nekončí, že historická věda znamenala v posledním období kvantitativní i kvalitativní skok a že každý den nezadržitelně antikvuje dřívější zjištění. V tomto srovnání mé starší práce pochopitelně neobstojí. Každé dílo by však mělo být posuzováno především v kontextu doby, ve které vznikalo a jejíž ideovou pečeť nese.

V Praze 25. října 2015

I. MÍSTO ÚVODU

VĚČNÝ PROBLÉM: JAK PSÁT DĚJINY?

Možná některé z vás překvapím. Dějiny existují. A to nikoliv jako konstrukt či fikce, nýbrž jako souhrn všech, ve své podstatě jedinečných a neopakovatelných událostí i dalších jevů, tvořících minulost lidstva. Náleží mezi ně též události a jevy, o nichž, navzdory jejich eventuální důležitosti, nic nevíme a o nichž se ani nikdy nic nedovíme, ale které nicméně existovaly, i když nebyly zaznamenány či se údaje o nich navždy ztratily.¹ Z toho logicky vyplývá závěr, že celek dějin není postižitelný ani poznatelný, zároveň však i zjištění, že dějiny nejsou totožné s prameny. Mnozí historikové si to ale nadále myslí. Vcelku pochopitelně, neboť dějiny můžeme zkoumat výhradně prostřednictvím pramenů, jimiž jsou všechny zdroje poznání, tedy i fikce. Pramenů sice není nekonečné množství (navíc se z nejruznějších důvodů nezachovaly pro všechna období rovnoměrně), leč přesto jich máme k dispozici tolik, že se v úplnosti nedají evidovat a zpracovat.

Neříkám vlastně nic nového. V zásadě stejný názor formuloval, byť jinými slovy a v jiném dobovém diskurzu, už v roce 1470 mistr Pavel

¹ Aby nedošlo k nedorozumění, musím na tomto místě vysvětlit, v jakém smyslu užívám pojmy *minulost* a *dějiny*. Výraz *minulost* nevztahuji výhradně k lidstvu, nýbrž i k existenci Země, resp. vesmíru, zatímco substantivum *dějiny* zahrnuje v mém pojetí právě jen minulost lidského rodu. Slovo *dějiny* tedy nechápu jako pouhé synonymum subsumující vědecká, populárně-naučná či učebnicová zpracování lidské minulosti. Vždy je nutné rozlišovat jedinečné, jediné a jedny *dějiny* (souhrn všech událostí a jevů) od *dějin psaných* (operujících pouze s vybraným souborem faktů), resp. *dějin-textu*, které jsou výsledkem historikovy badatelské a literární práce. Obdobně např. Popper, Karl Raimund: *Otevřená společnost a její nepřítel 2. Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo*, Praha 1994, s. 230; Beneš, Zdeněk: *Fakt, slovo, znak (Pět tezí ke vztahu sémiologie a historie)*, in: Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám, P. Nejedlý – M. Vajdlová (edd.) za spolupráce B. Lehečky, Praha 2005, s. 21–22; na s. 27–28 seznam relevantní, zejména německy psané literatury, k našemu tématu). K potřebě nesměšovat dvojí základní význam pojmu *dějiny* naposledy Janoušek, Pavel: *Ztracená literární historie aneb Hledání Levelu 2*, ČL 54, 2006, s. 36.

Židek, když napsal: „... zákon božie jest věc jistá, svatými lidmi spevněná, nemajíc proti sobě žádné mieti odpory, ale kroniky nejsou tak jistá věc..., neb kroniky jsou jako básně...“² Středověký vzdělanec věděl, že dějiny lidstva zná v úplnosti pouze tvůrce jejich plánu Bůh, zatímco historik jako omylný, nedokonalý člověk zahlédne a ze svého hlediska, případně metodou zjevné kompilace („bera jeden od druhého, jako by vodu přelévávali“)³ převypráví pouhé útržky obrovitého celku. Potýkáme se tedy v podstatě, jak nezapomíná upozorňovat Umberto Eco, neustále s týmiž problémy jako naši dávní předchůdci.

Ačkoliv minulost lidstva v její autenticitě, mnohovrstevnatosti a polydimenzionálnosti nelze uchopit, existuje historie jako věda zabývající se lidmi v určité společnosti a v určitém čase. Tato sociologická definice však zní poněkud kostrbatě. Asi by bylo lépe vyjít z pojetí Karla Raimunda Poppera a prohlásit, že předmětem historie jsou lidé, jejich činnost a jejich představy nahlížené v čase a prostoru, základních souřadnicích, v nichž dějiny vnímáme.⁴ Historické poznání, vázané na paměť a jazyk jako konstitutivní element lidské kultury, je dostupné výhradně ve slovesné formě.⁵ Proto, mám-li na mysli historickou vědu, používám raději pojem *historiografie* než *historie*. Existují sice pokusy o zachycení a vyjádření některých dějinných událostí a jevů prostřednictvím speciálních „jazyků“ (obrazů, matematických symbolů atd.), nejsou však v historikově práci určující a mívají zpravidla jen charakter ilustrací (tabulky, grafy).

Jedinečnost a neopakovatelnost dějinných jevů, nemožnost slovesného díla reprodukovat plnost minulého života i přítomnost imaginace v historikově práci vedly ve druhé polovině 20. století ke zpochybnění historiografie jako vědy.⁶ V období romantismu se tvrdilo, že je vědou

² M. Pavla *Židka Spravovna*, Z. V. Tobolka (ed.), Praha 1908, s. 78.

³ Tamtéž.

⁴ K. R. Popper: *Otevřená společnost a její nepřítel* 2, s. 237-238.

⁵ Podrobně k tomu Marek, Jaroslav: *Příspěvky k typologii historikova textu*, ČČH 91, 1993, zvl. s. 539; též: *Historické dílo jako text*, in: In Memoriam Josefa Macka (1922-1991), M. Polívka - F. Šmahel (edd.), Praha 1996, s. 318.

⁶ Zpochybnění vědeckého charakteru historiografie a zdůraznění jejího v podstatě literárního charakteru bývá nejčastěji spojováno s tzv. lingvistickým obratem a jménem amerického badatele Haydena Whitea a jeho knihami *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, Baltimore 1973; *Tropics of Discours: Essays in Cultural*

i uměním, závažné výhrady vůči vědeckému charakteru historiografie se ozvaly až po zhroucení iluze pozitivisticky (resp. empiricko-kriticky) orientovaného dějepisectví o objektivním, bezpředsudečném poznání minulosti ve smyslu Rankovy devízy zjistit „wie es eigentlich gewesen ist“.⁷ Další kritické připomínky se pak příznačně objevily v souvislosti s otřesy a pády velkých ideologií, opírajících svou legitimitu o domnělé historické zákonitosti, ve skutečnosti však o modifikovanou judaisticko-křesťanskou představu, že dějiny mají svůj smysl, směr i cíl a úkolem historie i historiků je odhalovat a ilustrovat plán univerzálně platné boží prozřetelnosti.⁸

Doklady o subjektivním a v podstatě nevědeckém charakteru historiografie snášeli a snášejí jak nehistorikové, což je vcelku pochopitelné, tak i někteří historikové, nonkonformně reflektující vlastní obor.⁹ Jejich námitky se dají souhrnně označit jako noetická skepse. Pokusím se zde uvést alespoň ty nejzávažnější. K diskusi vyzývá už otázka pramenů, které jsou sice historickými skutečnostmi samy o sobě, avšak vesměs nezachycují dějinnou skutečnost přímo, nýbrž ji určitým způsobem interpretují. To se pochopitelně týká naprosté většiny historických dokladů, ať již psaných, tj. textů v původním, užším slova smyslu, obrazových, ústních, zvukových, tak i informací předávaných interaktivními médii. Historik tak vlastně provádí interpretaci interpretací, podmíněnou

Criticism, Baltimore 1978. O něco dříve však s obdobně provokativními otázkami vystoupil francouzský znalec antického starověku Veyne, Paul: *Ako pisať o dejinách*, Bratislava 1998 (*Comment on écrit l'histoire: Essai d'épistémologie*, Paris 1971), resp. již v šedesátých letech historikové angličtí (Robert Scholes, Robert Kellogg aj.). U nás se často zapomíná, že mnohými z těchto problémů se zabýval již hluboko v 19. století Johann Gustav Droysen, který studoval a klasifikoval způsoby ztvárnění látky zpracovávané historiky. Nejen na jeho podněty navázalo pak kolem roku 1975 současné německé bádání. Přehledně k problému tzv. lingvistického obratu např. Iggers, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*, Praha 2002 [1997], s. 111-124.

⁷ K tomu např. Carr, Edward Hallett: *Co je historie?*, Praha 1967 [1961], s. 10-12; nebo Marek, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992, s. 22-30.

⁸ O blízkosti platonského, judaistického a křesťanského konceptu s Hegelovým a marxistickým pojetím dějin obšírně např. K. R. Popper: *Otevřená společnost a její nepřátelé 2*, s. 9-164. Analogie zdůraznil Le Goff, Jacques: *Hledání středověku. Rozhovor s Jeanem Mauricem de Montremy*, Praha 2005, s. 106-107; nepřímou též Čornej, Petr: *Vavřincova vyliďněná Praha*, ČL 52, 2004, s. 301-302.

⁹ Viz zde poznámku č. 7.

nejen faktory objektivní, ale povýtce subjektivní povahy.¹⁰ Poněvadž však nemůže postihnout minulost v celém jejím rozměru, zkoumá toliko dílčí jevy, a to především na základě subjektivního výběru. Své poznatky ale přesto nedokáže plnohodnotně sdělit, protože se vyjadřuje pomocí nedokonalého a proměňujícího se jazyka, který nikdy nepojmenuje složitost a mnohvrstevnatost zmizelé reality. Reprodukční kapacita prostředků, jimiž lidský jazyk disponuje, je limitovaná a nedostačující, neboť jazyk má, jak říkají Roman Ingarden a Lubomír Doležel, slabou performativní sílu. Není zkratka v jeho možnostech oživit dějinnou skutečnost v její plnosti ani stvořit aktuální svět, jenž by existoval nezávisle na jazyku.¹¹

Problém *sui generis* pak představuje prostá lidská zkušenost, která je nepřenositelná. Historik se nemůže ocitnout v době, již zkoumá, prožít ji a stát se jedním z účastníků tehdejšího dění. Nebo se snad umíte plně vžít do role čtenáře Máchova *Máje* z roku 1836? Tento přesun není uskutečnitelný ani v případě, kdy historik píše o období, jež sám prožil. Na zmizelou realitu pohlíží člověk rastrem vzpomínek a pocitů, tedy jinou optikou, podmíněnou změněnou situací. Práce historika je tudíž bez nadsázky tragická. Bez přímé zkušenosti minulost plně neobjasní, kdyby si však navlékl kůži aktéra zkoumaných historických problémů, ztratil by sám sebe. Tento rozpor je neřešitelný a zakoušíme jej sami na sobě. Mám tu na mysli například prudké a z rozdílné generační zkušenosti vyvěrající diskuse nad pracovními verzemi kapitol koncipovaných pro *Dějiny české literatury 1945–1989*. I při maximální snaze o objektivní poznání a o redukování mimovědeckých aspektů, projektuje totiž badatel do zkoumané minulosti vlastní individualitu, včetně své zkušenosti, svého psychického ustrojení a světonázorového stanoviska, tedy anachronismy narušující postulát důsledného historismu.¹² Psát „čistou pravdu“ (pomineme-li ovšem pravdy banální), byt se tímto sloganem zaklíná, zkratka nemůže.

Četné z uvedených výhrad na adresu historiografie a historiků jsou starého data a pouze shrnují či opakuji difference, které dělí přírodní

¹⁰ K interpretacím v humanitních vědách Eco, Umberto: *O zrcadlech a jiné eseje. Znak, reprezentace, iluze, obraz*, Praha 2002, s. 413–430, zvláště s. 427–429.

¹¹ Doležel, Lubomír: *Identita literárního díla*, Brno – Praha 2004, s. 47–48.

¹² J. Marek: *Historické dílo jako text*, s. 324.

a technické vědy (*science*) od věd společenských (*humanities*), resp. v starším, Diltheyově pojetí vědy nomotetické od idiografických.¹³ Odtud už je pouze krůček k závěru, že dějiny, jak je prezentují historikové, neexistují, jsou toliko konstruktem či fikcí. Toto dnes módní dogma ale na historii pouze aplikuje výrok dávných sofistů: „Nic není, je-li něco, nemůžeme to poznat, můžeme-li to poznat, nemůžeme to sdělit.“

Možná některé z vás překvapím podruhé. Většinu současných českých historiků otázky, jimiž se tu právě zabýváme, vůbec nezajímají. Tzv. lingvistický obrat část z nich dodnes nezaregistrovala, jména Rolanda Barthesa a Haydena Whitea k nim doléhají slabou ozvěnou a postrukturalistické teorie pokládají za duchamorná cvičení a spekulativní hrátky, sdělované nesrozumitelným jazykem, přesyceným termíny z oblasti filozofie a formální logiky. Ke svému postoji mají pádné důvody. Uvedu zde jen některé.

Kdyby historiografii tvořila výhradně fikce, nepotřebovala by badatelské pole. Její badatelské pole přitom existuje. Vymezují je prameny, bez nichž historik ztrácí půdu pod nohama; dané doklady mu totiž naznačují i hranice pravděpodobného a možného. Pomocí prověřených, vyzkoušených a neustále zdokonalovaných technik i metod a kladením nových otázek lze prameny přimět k hlubším výpovědím o dějinné skutečnosti. V posledních desetiletích byly tyto metody a techniky v úsilí postihnout autentičnost minulého natolik propracovány, že umožňují rozkrýt nejrůznější významové plány a zjistit, co prameny bezděčně prozrazují i o čem, což bývá někdy nejdůležitější, záměrně mlčí.¹⁴ Všechny tyto výpovědi mají ale buď povahu banálních pravd, nebo jen dílčích poznatků, které historik skládá a lepí do provizorního tvaru, jemuž propůjčuje logickou strukturu. Činí tak obvykle zpětně, ale protože zkoumá jevy a události uspořádané v chronologické posloupnosti, opírá se zpravidla o kauzální nexus. Ten rovněž není spekulací ani fikcí, neboť existuje v přírodě i v lidském konání.¹⁵ Jen pro ilustraci: Sotva lze popřít časovou posloupnost a příčinnou souvislost pražského jara, srpnové intervence vojsk Varšavské smlouvy a tzv. normalizace; kritické

¹³ G. G. Iggers: *Dějepisectví ve 20. století*, s. 41–43.

¹⁴ Marek, Jaroslav: *Historie mezi teorií a praxí*, ČČH 96, 1998, s. 779–802, zvláště s. 792–794.

¹⁵ K. R. Popper: *Otevřená společnost a její nepřítelé 2*, s. 223–226. K. R. Popper ovšem dodává, že kauzální nexus je z hlediska zobecňujících věd triviální záležitost.

odezvě Máchova *Máje* předcházelo jeho knižní vydání atd. Dějiny se z tohoto pohledu nejví jako konstrukt či fikce, nýbrž jako rekonstrukce minulosti založená na zřetězení nezpochybnitelných faktů a na logických argumentech, zkrátka jako výsledek bádání, které má svůj řád a smysl. Tento noetický optimismus vyvěrá i z neustále se rozšiřujícího tematického záběru historického bádání, zvláště plodného na hranici setkání s jinými vědeckými obory (geografií, antropologií, demografií, klimatologií atd.),¹⁶ i z obohacování a zpřesňování metod. Pravdivostní funkci historie lze pak jen obtížně zpochybnit.¹⁷

V podstatě tak proti sobě stojí dva názory – skeptický, dokládající nemožnost úsilí pravdivě uchopit minulost, a pozitivní, spoléhající na permanentní zdokonalování a prohlubování vědeckého poznání. Ve skutečnosti jde ovšem o dvě obtížně slučitelné roviny nazírání. Na jedné straně filozofickou, na straně druhé pak řemeslnou. Soubor metod a technik, nutných k rozpoznání dílčích problémů minulosti, si lze jistě s větším či menším zdarem školským způsobem osvojit, k postižení a výkladu komplikovanějších jevů však nestačí. Zde přicházejí ke slovu badatelova tvůrčí schopnost a imaginace.¹⁸ Vědecká kreativita a řemeslná zdatnost by neměly stát proti sobě, ideální je, když se tvořivost pojí s bezpečně zvládnutým řemeslem. V případě některých badatelů se však tyto složky neprolnou vůbec, jindy až dodatečně. U géníů to nemusí být ke škodě věci.

Nejnámější je v tomto směru případ Františka Palackého. Hodslavický rodák měl svou koncepci husitství hotovou již před rokem 1823, tedy dříve, než se začal tímto obdobím vědecky zabývat. Když pak v letech 1843–1851 provedl na základě dlouholetého pramenného výzkumu znamenitou (a v podstatě dosud platnou) rekonstrukci tzv.

¹⁶ Toto programové obohacování historie jinými obory je příznačné pro slavnou francouzskou školu *Annales*. Viz k tomu vzpomínky, které publikoval formou rozhovoru Le Goff, Jacques: *Život v znamení historie. Rozhovory s Marcom Hergonom*, Bratislava 2003, s. 200–212; a dále Burke, Peter: *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*, Praha 2004, s. 61–77; z české strany Marek, Jaroslav – Šmahel, František: *Škola Annales v zrcadle českého dějepisectví*, ČCH 97, 1999, s. 1–18; Válka, Josef: *Historiografie před koncem tisíciletí*, ČMM 119, 2000, s. 443–446.

¹⁷ Doležel, Lubomír: *Fikční a historický narativ: setkání s postmoderní výzvou*, ČL 50, 2002, zvláště s. 345–347.

¹⁸ J. Marek: *Historické dílo jako text*, s. 319, 324.

událostních dějin husitské epochy,¹⁹ neovlivnil tento badatelský výkon zpětně jeho starší náhledy a hodnocení.²⁰ Husitství zůstalo v Palackého pojetí pokrokovým národním a náboženským hnutím, předjímajícím velké evropské reformace i demokratické revoluce nové doby.²¹ Nemohlo tomu být jinak, neboť autorova koncepce vyrůstala z metafyzického předpokladu. Nejvyšší, věčnou a neproměnnou jistotou je Bůh a dějiny lidstva jsou cestou k božnosti. Ještě před dvaceti lety bych se styděl zeptat, ve věku postmoderny, posthistorie a virtuálních dějin však položím provokativní otázku: Jak by asi vyhlížela Palackého koncepce husitství a českých dějin, kdyby se její tvůrce nenarodil v evangelické, nýbrž v katolické rodině?

Palackého kauza je nadmíru poučná. Ukazuje, že historické bádání opravdu nevnímá dějinnou realitu výhradně prizmatem kriticky analyzovaných a očištěných pramenů, nýbrž i prizmatem subjektivních náhledů. Z této pasti se nikdo nevyvleče. Subjektivní a dobová omezení se v menší míře projevují jak v „technické“ složce historikovy práce (heuristice, kritické analýze pramenů a v prosté kauzální rekonstrukci dění), tak především v koncepci, syžetizaci a hodnocení.

Záměrné i bezděčné promítání vlastních zkušeností a hodnotových postojů do minulosti existovalo vždy, kritice však vystavujeme zvláště dějepisce 19. a 20. století. Pravděpodobně proto, že je nám nejbližší a že se s ním musíme dosud vyrovnávat. Anachronismy, vzniklé v důsledku projektování aktuální zkušenosti (i společenské a politické objednávky) do výkladů minulosti, nás dráždí a přispívají ke zpochybnění vědeckého charakteru historiografie. Opět uvedu příklad: Už na rozhraní 19. a 20. věku promítali němečtí a italští historikové do středověkých dějin vlastní zkušenost jak s fenoménem masových sociálních a politických hnutí, která ovšem vznikla až v procesu tzv. průmyslové revoluce, tak s podnikatelským duchem kapitalismu. Ve spojení se soudobými ekonomickými a sociologickými teoriemi tak

¹⁹ Rekonstrukcí tu chápu sestavení chronologického sledu událostí (doložených díky dochovaným pramenům často den po dni), které pozdější bádání už jen mírně zpřesnilo. Palackého pojetí českých dějin, včetně husitství, je ovšem konstruktem vystavěným na základě jeho filozofické a konfesijní orientace.

²⁰ Správně to postřehl Válka, Josef: *Než se stal historikem*, Dějiny a současnost 20, 1998, č. 3, s. 12.

²¹ Kořalka, Jiří: *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998, s. 348–355.

sice na jedné straně položili pramenům nové otázky a ustavili obor sociálních a hospodářských dějin, na straně druhé ale poznávání předprůmyslových období spíše zatemnili.²² Absolutizací těchto přístupů byl, jak všichni víme, marxismus.

Tyto příklady jsem uvedl záměrně. Neexistuje totiž historiografický text, který by nebyl podmíněn dobou svého vzniku. Stejně jako každý jiný text je dějinně zakotven, a přestože primárně plní jinou funkci než umělecké dílo, je také znakem.²³ Postupem času, paralelně s tím, jak historiografie zpřesňuje své poznatky, vypovídá zastarávající vědecké dílo stále více o svém autorovi a o době, v níž psal, než o časovém úseku, jímž se zabývá. Zvláště vděčné jsou z tohoto hlediska velké syntézy, v nichž dobová podmínčenost vyvstává naprosto zřetelně. V dané souvislosti se přímo vnucuje otázka, zda má smysl velké syntetické práce (dějiny států, národů, ale i výtvarného umění či literatur, eventuálně dějiny určité epochy) vůbec psát, zda nutně nejsou mrtvě narozeným dítětem, zastaralým už ve chvíli svého vzniku.²⁴

Nicméně jistě vás nepřekvapím, když prohlásím, že podle mého mínění smysl mají. Z dosavadního výkladu, alespoň doufám, vyplynulo, že každá generace se s dějinami vyrovnává po svém a má právo sestavit a prezentovat svůj vlastní obraz minulosti. To je zcela legitimní úsilí. Bez významu ovšem není, že velké historické syntézy shrnují a usoustavňují poznatky vědy v určité fázi a sdělují, jaké otázky si ve své době výzkum kladl, jak k nim přistupoval a k jakým výsledkům dospěl. Provést takovou inventuru je čas od času nezbytné už z důvodu další orientace historického bádání.

Tím naléhavěji zní ovšem otázka, jak psát dějiny a zvláště historické syntézy. Problém to není zdaleka nový. Sledovat jej můžeme už v období renesančního humanismu, který odvrhl kronikářský přístup a v žánru tzv. historií razil právo autora na výběr zajímavých dějinných událostí propojených ve vyšší tematické celky a sdělovaných

²² Horský, Jan: *Noetika kulturních věd Maxe Webera a české dějepisectví*, Ústí nad Labem 1994, s. 35–38, 47–48.

²³ J. Marek: *Historické dílo jako text*, s. 324–325.

²⁴ Čornej, Petr: *Nové syntézy starších českých dějin*, in: *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno 2003, s. 146.